

Tradizio klasikoaren erabilpenaren bi ereduak XVIII. mendeko euskal erretorikan

(Two models of the use of classic tradition in Basque rhetoric of XVIII century)

Villoslada Fernández, Iñaki;
H.A.E.E.
Duque de Wellington, 2
01010 Gasteiz

Torregarai Pagola, Elena
Eusko Ikaskuntza
Miramar Jauregia - Miraconcha, 48
20007 Donostia

BIBLID [1137-4454 (1997), 15; 153-168]

Mendez mende, Europako herrien artean kultura klasikoaren ezagupena eta transmisioa zibilizazioaren ikur bat bezala ikusiak izan dira. Euskaldunak, tradizionalki kultura horren periferian kokatuak izan arren, ez ginen geratu bere eraginetik kanpo, kultura hori gureganatu genuen eta transmititzen jakin genuen, euskal kulturarentzat ezaugarri eta eredu berriak ekarriz. XVIII. mendeko erretorikaren loraldiak euskarazko elokuentziako adibide batzuen agerpena posible egin zuen. Bertan tradizio klasikoaren bi interpretazio ezberdin nabarituak dira, persuasio motaren arabera, laikoa eta erlijiosoa.

Giltz-Hitzak: XVIII. mendea. Erretorika. Tradizio klasikoa. Sermoigintza.

Durante largos siglos, el conocimiento y la transmisión de la cultura clásica han sido considerados como signo de civilización entre los pueblos europeos. Los vascos, a quienes se ha considerado tradicionalmente en la periferia de esa cultura, no sólo no se situaron al margen de ella, sino que la asimilaron, la transmitieron y con ello proporcionaron nuevos rasgos y modelos de desarrollo a su propia cultura. El florecimiento de la retórica en el siglo XVIII permitió la producción de un cierto número de ejemplos de la elocuencia vasca en los que pueden apreciarse una interpretación diversa de la tradición clásica, según el tipo de persuasión que se dirija hacia el interlocutor sea laica o religiosa.

Palabras Clave: Siglo XVIII. Retórica. Tradición clásica. Sermones.

Au cours des siècles, la connaissance et la transmission de la culture classique ont été considérés comme un signe de civilisation parmi les peuples d'Europe. Les Basques, qui traditionnellement ont été placés à la périphérie de cette culture, non seulement ne se situèrent pas en marge d'elle, mais encore ils l'ont assimilée, transmise et pour cela ils ont apporté de nouveaux traits et des modèles de développement à sa propre culture. La floraison de la rhétorique pendant le XVIIIème siècle a permis l'élaboration d'un certain nombre d'exemples de l'éloquence en basque, à travers lesquels il est possible d'apprécier une interprétation diverse de la tradition classique, selon que le type de persuasion dirigée vers l'interlocuteur soit laïque ou religieuse.

Mots Clés: XVIIIème siècle. Rhétorique. Tradition classique. Sermons.

Eusko Ikaskuntzan *tradizio klasikoaren transmisioa XVIII. mendeko euskal erretorikan* ikerketa-lana egitea erabaki genuenean, uste genuen erretorika sakratua, hots predikazioa¹, nagusituko zela. Urte honetan zehar bildutako dokumentazioa aztertu ondoren, lehenengo konklusioak egiteko momentua iritsi denean, uste hori are sendoagoa da. Hala ere, aitortu beharko genuke, XVIII. mendeko sermoi asko aztertzean, gure ikuspegia piskat aldatu eta aberastu egin dela, gero adieraziko dugun zentzuan.

Hurrengo orrialdeetan, erretorikari eta predikazioari buruzko ikerketa lanean jorratu ditugun ardatz nagusiak argitara emango ditugu, gaiari dagozkion zutabe nagusiak azalduz edukiei dagokienez; eta jarraitu dugun iturri-bilatze prozesua erakutsiko dugu dokumentazioan aurkitu ditugun hutsunerik nabariak eta arazo garrantzitsuenak aipatuz. Guztiarekin ere, gehienetan, honek guztiak ikerketa sakonagorik aurrera eramateko abiapuntua besterik ez lukeela izan behar kontuan hartzea nahi genuke. Izan ere, lan honetan azpimarratu nahi dugun alderdietako bat horixe baita hain zuzen ere, honi buruzko lanen beharra, alegia. Duela ez asko Tellechea Idigoresek adierazi zuen Euskal Herrian predikazioaren gaia, ideologiari bagagozkio, ondo aztertu gabe zegoela².

Gure ikuspegia tradizio klasikoa aztertzerako mugatua zegoen hasieratik, baina euskal erretorika laikoa eta sakratua ikertzeak euskal kulturaren sustraiak hobeto ezagutzeko bidea eman digu, tradizio klasikoaren eraginaren gaia trastzendituz, eta, honenbestez, ikusi ahal izan dugu ikertzeko arlo asko daudela, oraindik, honen guztiaren inguruan.

Lanaren metodologia azaltzeko tradizio klasikoaren zein alde aukeratu genuen zehaztu behar dugu, berez, klasikotasunaren eremua aski zabala baita. Baieztapen honen adibide-tzat, 1994. urtean agertutako *El legado de Roma*, liburu bikaina irakur daiteke; bertan, atalez atal, Antzinateak luzatu dizkigun oinordetza ideologiko eta kulturalak aztertzen baitira³. Liburu horretan, mundu klasikoak eman zituen arte nagusiak aurkezten dira ederki asko - antzertia, zuzenbidea, hizkuntza, poesia, etab... -, eta, batez ere, oso ongi ikusten da arte horien eragiri Mendealdeko kulturaren eraketan. Liburu horretako idazlan guztien artean merezi du bat azpimarratzea, G. Kennedyk elokuentziaren gaiak idatzitako artikulua, hain zuzen⁴. Biziki interesgarria da Kennedyren lan hori bi arrazoiengatik: lehenengoa, autoreak, Antzinateko kulturaren erretorikaren funtzio nagusia ondo adierazten duelako (Guk esango genuke erretorika edo hitz egiteko trebetasun publikoa Antzinatearen definitzailea dela erabat)⁵, eta horregatik gero-ko kulturetan mundu klasikoaren arrastoak bilatzeko oso erabilgarria izan daiteke; bigarrena, artikulua irakurri ondoren, pentsa genezakeelako Euskal Herriak, ahozko kulturako herria izanik, parekotasunen bat eduki beharko lukeela hitzari hainbeste garrantzi eman zion beste kultura batekin, eta ez bakarrik poesiaren arloan, orain arte uste izan den bezala, euskal poesia eta autore klasikoena konparatuz, baizik eta hitz egiteko artearen garapenean ere⁶.

1. Predikazioaren definizio klasikoa, A. de Lille, *Ars praedicandi*, c.1 PL, t. 210, 111 C: "*Praedicatio est manifesta et publica instructio morum et fidei, informationi hominum deseriens, ex rationum semita et autoritatum fonte proueniens.*"

2. J.I. Tellechea Idigoras, "La iglesia en el País Vasco en los siglos XVI-XVIII", *Euskal Herriaren historiari buruzko biltzarra*, III. alea, Donostia 1988, 391-392 orr.

3. R. Jenkins arg., *El legado de Roma. Una nueva valoración*, Madrid 1995.

4. G. Kennedy, "La retórica", *El legado de...*, 247-268 orr.

5. Hurrengo liburuetan ideia hori oso ondo adierazten da, M.L. Clarke, *Rhetoric at Rome. A Historical Survey*, London 1953; A. Sierra, *Los orígenes de la ciencia de gobierno en la Atenas clásica*, Barcelona 1989; J. Alsina, *Los grandes períodos de la cultura griega*, Madrid 1988; A. Albarte, *Historia de la retórica latina*, Amsterdam 1992.

6. R. Berraondo, "Salas de predicación vascas", *Euskal Erriaren Alde* 1925, XV, 241-244, autore honen iritziz, euskal elizak, batez ere, Lapurdikoak, predikaziorako prestatuta zeuden.

Aita Mendiburu "Cicero euskalduna" deitua izateak zer pentsatu eman behar digu, dudarik gabe⁷.

Euskal erretorikaren barruan tradizio klasikoaren aztarnak bilatzeko, metodologiaren aldetik, hiru urrats eman behar dira, gure ustez. Hasiera batean diskurtsoen egiturari sakondu behar da. Tamalez, dagoeneko aurrera dezakegu bildutako dokumentazioan ez dugula aurkitu araudi klasikoaren jarraitzaile jatorrik, ez Aristotelesena, ezta Cicerorena ere. Baina, euskal erretorikaren diskurtso eta sermoietan badaude, neurri ezberdinean, greziarregandik jasotako teknika erretorikoak: *inuentio*, *dispositio*, *elocutio*, eta *pronuntiatio*. Baita latindarrek gehitutako *memoria* ere. Hori ez da, halere, gure diskurtsoegileen errua edo meritua; izan ere, denbora luzez erretorika klasikoak onartuta baitzeukan elementu batzuek beste batzuen aurrean lehentasuna eduki behar zutela: adibidez, memoriaren teknikak Erdi Aroan garrantzi handia izan zuen, eta Poetika nagusi izan zen XVI. mendetik aurrera⁸.

Lehenengo urrats honetan, diskurtsoaren barneko azterketan, egituraz gain figura erretorikoak miatu behar ditugu. Azkeneko hauek, testuen edukiaren garrantzia gutxitzen zen neurrian, garrantzitsuagoak egin ziren. Horregatik, komenigarria izango litzateke sermoi hauetan guztietan agertzen diren figura erretorikoen errolda egitea. Aldi berean, figura horien jatorriak eta ereduak bilatu beharko lirateke; batez ere, garaiko tratatuen arautegia jarraitzen zuten ala ez jakiteko, eta, honenbestez, erretorika eskola batean edo bestean sailkatu ahal izateko. Edozein kasutan, kontu hauek guztiek, guk izan duguna baino denbora luzeagoa eskatuko zuten eta lan honetatik at gelditu dira, horregatik.

Bigarren urrats batean, aipatu beharrekoak dira, zalantzarik gabe, idazle klasikoaren erreferentziak, nahiz historiagileenak Tito Livioaren antzera; nahiz filosofoenak, Aristotelesen modura; edota poetenak, Horazio eta Virgilio, kasu. XVIII. mendeko euskal erretorikan autore erabiliak, ordea, ez dira paganoak, aurrekoak bezala, Elizako aitak baizik, San Agustin doktorea-rekin hasita, San Juan Crisostomo, Gregorio Nazianzekoa eta abar luze bat daude. Elizako aiten nagusitasunak ez gaitu harrituko berriro ere azpimarratzen badugu erretorika sakratuan duten garrantzia; izan ere, izen horien bidez, euskal idazleek klasikoenganako zuten zaletasuna agerian baitago eta, horrenbestez, hauen eragina haien diskurtsoetan argi ikusten da⁹.

Azkenik, hirugarren urrats baterako, diskurtsoen egitura eta autore klasikoaren aipamen zuzenak aztertu ondoren, maila ideologikoa geratuko da. Ahal den neurrian, diskurtsoegileek islatzen dituzten ideiek zenbateraino jasoa duten Antzinatearen oinordetza azaldu nahi genuke, gizarte antolakuntzari, politikari edo moralari dagokienean. Halaber, oinordetza hori zein neurritan transmititzen duten azaldu nahi genuke. Horrela, gure kulturaren eraketan tradizio horren pisua zein izan den esateko moduan egongo gara. Aztertzeke beste atal bat geratuko litzateke oraindik: diskurtsoak gertaera publikoak ziren, sermoilariak esatariak ziren, eta honek eskatzen du derrigorrez antzezpen-teknika batzuk izatea. Diskurtsoak jendearen aurrean emateko ziren heinean, gorputz imintzioez eta keinuz lagunduta behar zuten. Eta honetan ere, modak bazeuden. Zoritzarrez, ez da guganaino iritsi espresabide horien berririk ez irudi-

7. XVI. mendetik Cicero hizkuntz erabiltzaile ideala bihurtu zen. Beraz, Mendibururen cicerozaletasuna aipatzen denean hizkuntzaren garbitasunari erreferentzia egiten zaio, J.M. Núñez González, *El ciceronianismo en España*, Valladolid 1993.

8. J.A. Hernández Guerrero, M.C. García Tejera, *Historia breve de la retórica*, Madrid 1994, 15-148 orr.

9. M.A. Bénard, "Les survivances de la rhétorique antique dans les traités de rhétorique du XVIIIe siècle", *Influence de la Grèce et de Rome sur l'Occident moderne*, Caesarodonum XII bis, Paris 1977, 11-318 orr.

rik, nahiz eta, berariz, Euskal Herriko hainbat museo bisitatu ditugun horien bila, baina alferrik¹⁰.

Euskal Herriko artxibategi eta liburutegi askotan bildu ditugun testuak, tradizio klasikoaren erabilpenari gagozkiola beti, bi mailatan sailkatu ditugu. Lehenengoa, erretorika laikoa edo erakunde publikoetara zuzenduta zegoena. Pentsa daiteke erretorika mota honek, Antzinateko erretorikaren oinorde zuzenena izan behar zuela. Mediterraneoko hirietan erretorika herritarren tresna politiko garrantzitsuena izan zen gune politikoetan aritzeko eta diskurtsoak edertzeko, erretorika zibila zen beraz¹¹. Bien arteko lotura aurkitzea esanguratsua izango zen eta gure erretorika laikoa goren mailan kokatuta ikusiko genuen, ondorioz. Baina XVIII. mendeko Euskal Herriko egoera politikoa ez zen Atenas edo Erromarena. Boterearen kontzeptuan parekotasunak aurki badaitezke ere, inperioari buruz adibidez, urte haietako euskal giro politikoak ez zuen aukerarik uzten eztabaidarako, are gutxiago erretorika politikoaren loraldirik izateko¹². Gurean, arazo hauei guztiei hizkuntzarena berarena gehitu behar zaie. Horregatik, agian, erakunde publikoen aurrean euskaraz egin zitezkeen diskurtsoen testigantzarik ez dugu aurkitu, baina erretorika laikoa baldin bazegoen politika arloan, J. Etxeberri Sarakoaren Lapurdiko biltzarrari bidalitako gutunaren ezaugarrietatik oso urrun ez zen ibiliko.

Erretorika mota hau laiko izenondoaz bataiatu behar dugu, garai honetan benetan nagusitzen dena erretorika sakratua delako, eta erretorika hori da izenondo definitzailea edukitzea merezi duena. Erretorika sakratua da nonahikoa beraz, eta laikoak ez du ia arrastorik utzi, Etxeberriren gutuna, alde horretatik, perla bakan eta bikaintzat jo behar dugu gaurko ikuspegitik.

Bigarren erretorika mota erretorika sakratua da, hau da, sermoigintza, eta, dudarik gabe, erretorika forma oparoena da. XVIII. mendean predikazioari esker, Elizako gizonen diskurtsoak Europa osoan zehar zabaldutakoak ziren. Euskal Herrian ere misioak eta horiei lotuta dauden sermoiak ugaltzen ziren. Denetan erretorika klasikoaren aztarna ikus daiteke, Elizak hezkuntzaren sarea menpean zuen, eta tradizio klasikoak gorde, interpretatu eta zabaltzen egiten zuen. Honen guztiaren barruan, latinak, Elizaen hizkuntza ofiziala izanik, pribilegiozko lekua zuen; ez dugu ahaztu behar erretorika laikotzat jotako adibide bakarra, Etxeberrirena, azken finean, latinaren irakasketarako proposamen bat dela.

Horrenbestez, enbor beretik ateratako bi adarren ezaugarri nagusiak zehaztuko ditugu datozen lerroetan, erretorika laikoarena eta erretorika sakratuarena.

1. Euskal erretorika laikoa: tradizio klasikoaren erabilpenaren eredu bat, Joannes Etxeberri Sarakoaren “Gomendiozko gutuna”¹³

1718. urtean J. Etxeberri Sarakoak, berak prestatutako euskaldunentzako latinezko gra-

10. M. de REU, “Divers chemins pour étudier un sermon”, *De l’homélie au sermon. Histoire de la prédication médiévale*, Louvain-la-Neuve 1993, 331- 340, artikulua honek, 1989. urtean Pariseko *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*ek predikatzaileen irudiekin argitaratutako CD-ROM baten berri ematen du. Bertan, Vatikanoko liburutegitik ateratako 65.000 irudi biltzen dira.

11. C. Nicolet, “El ciudadano y el político”, *El hombre romano*, Madrid 1991, 29-69 orr.; L. Canfora, “El ciudadano”, *El hombre griego*, Madrid 1993, 139-165 orr.

12. C. Martínez Gorriarán, *Casa, provincia, rey. Para una historia de la cultura del poder en el País Vasco*, Irún 1993, 148-239 orr.; C. López Alonso y A. Elorza, *El hierro y el oro. Pensamiento político en España, siglos XVI-XVIII*, Madrid 1989.

13. Lan honetarako 1907. urtean. Julio Urquijoek prestatu zuen Joannes Etxeberriren obren argitalpena erabili dugu, baina 1976. urtean *Revista Internacional de los Estudios Vascos*ek egin zuen berrargitalpenean, XXVIII alea. Baita ere, X. Kintanak egindako edizioa kontsultatu dugu, *Joanes Etxeberri Sarakoaren Lan Hautatuak*, Donostia 1972.

matika argitaratzeko laguntza eskatzeko, *Gomendiozko Gutuna* Lapurdiko Bilzarrari idatziz¹⁴. Testu honetan, argi eta garbi, ikusten da tradizio klasikoaren erabilpeneko eredu laikoa. Sarakoaren diskurtsoa erakunde publiko bati zuzenduta zegoen eta, beraz, ingurune hiritar batean sortu zela baieztatu daiteke. Esan beharra dago, dena den, Etxeberri erabiltzen duen eredu hori Elizaren eraginaz oso baldintzatuta dagoela. Gogoratu behar dugu erreformisten mendea kokatzen bagara ere, pentsamoldez eta hezkuntzaz Sarakoa oraindik XVII. mendeko gizona dela¹⁵. Ondorioz, bere eskuizkribuak mentalitate erlijiosoaren menpe dagoen gizarte bat ispilatzen du eta, halabeharrez, testuan erretorika sakratuarekin pentsa zitekeen baino lotura handiagoak aurki daitezke. Eta hau, ideologiaz gain, diskurtsoaren teknikan nabaritzen da batez ere. Etxeberri onartzen du fedea hedatzeko Elizak erabiltzen duen predikazio mota arrakastatsua dela eta, horrela, ontzat eman ondoren, jarraibide bezala proposatzen du kulturaren zabalkundea egiteko, baina fedearen ordezkaria kultura ipiniz: "...zeren Jesu-Kristo gure salbatzailearen apostolu sainduek hitzez predikatu baitzuten mundu-herri guztian Jainkoaren fede sainduz."

Deigarria da Etxeberri ezin izatea Elizatik markatutako parametrotatik atera, nahiz eta bere ideiak gizarte laikoaren hobekuntzarako proposatuak izan. Bere erretorika, laikoa izanik ere, Elizak finkatzen duen gizarte ereduari oinarrituta dago; azken finean, edonola ere, tradizio klasiko hori Elizak eragindako iragazkitik pasatu baita. Gainera, Etxeberri diskurtsogintzan erakusten duen trebetasuna hezkuntza erlijiosotik dator, ia zurrera baita Sarakoak jesuiten *ratio studiorum* ezagutu eta ondo aprobetxatu zuela¹⁶. Hau dela eta, esan daiteke Etxeberri ez zegoela urrun predikatzaileen ingurune kulturaletik, eta, horrenbestez, hauek erabiltzen zituzten diskurtsoen tekniketarik. Edozein kasutan, Etxeberriren eta sermolarien artean ezberdintasun nabarmen bat azaltzen da humanitatez baliatzeko moduan, *Gomendiozko gutunaren* testuaren azterketan ondo erakusten baitu medikuak elizgizonak baino askatasun gehiagoz erabiltzen dituela erreferentzia klasikoak.

Jarraian ikusiko dugu Etxeberriren erretorikotasuna baieztatzeko diskurtsoaren zein osagaitan oinarri gaitezkeen. Goiko lerroetan gogoratu dugu erretorika laikoa erakunde publikoetara zuzenduta zegoela nagusiki. Beraz, Etxeberri berak adierazten duen bezala gutunaren arrazoi nagusia Lapurdiko Bilzarraren aurrean egin beharreko eskaera aurkeztea zen: "...heldu natzaizue neure obrattoaren ofrendatzera,...". Horra hor erakundea. Gero ere, dakigunez, Agustinek¹⁷, bere semeak eraman zuen gutuna biltzarlagunei adierazteko asmoarekin: "Halakotz bada Jaunak, orai hemen dakhartzketzuet..."¹⁸, "Eztut bada dudatzen, Jaunak, zuek ere egiazko eskualdun,...". Hona hemen erretorikak behar duen publikoa, Lapurdiko biltzarraren jaunak ziren, hain zuzen ere. Hau guztia dela eta, esan dezakegu, *Gomendiozko gutuna*, publikoaren aurrean egiteko diskurtsoak bezala pentsatuta dagoela, eta, horren ondorioz, eskuizkribua euskal erretorikaren eredu bat bezala ikus dezakegula¹⁸.

14. J. Urquijo, *Obras vascongadas del doctor laboratano Joannes d'Etcheberri (1712)*, Bilbao 1976 (1907), 19-20 orr.; L. Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Burgos 1979, 101-109 orr.; L. Mitxelena, *Historia de la literatura vasca*, Donostia 1988, 90-93 orr.

15. L. Mitxelena, "Sarako Joannes Etxeberri'ren Eskual-Herriko Gazterari", *Egan* 1-6, 109 orr.

16. L. Villasante, "Joannes Etcheberri (1668-1749)", *BAP* IX, 231-243 orr.; G. Bilbao, "Larramendiren garaikide bat: zenbait xehetasun Joanes Etxeberri Sarakoaz", *Larramendiren mendeurrena*, Gasteiz 1995, 178-181 orr.

17. "Egia hunen lekhuko, fiador, edo berme, eta lehenbiziko Eskual Herriko orijinalizat emaiten dut ene seme Agustin (zeina baita presenteko karta edo guthun gomendiozko hunen eramailea hau)."

18. J. Urquijo, *op. cit.*, XVI orr.: "Bilçar de Labourd 1711 à 1737: ...Le Sindic Represente que m. detcheuerry docteur en medecine de la parr. de Sare, ayant compose un liure intitulé: Labourdiri escouararen hastapena(c) Ecrit en latin et Basque quy auoit ete presenté au Bilçar...".

Testuaren barneko mamiari begira jarrita osagai erretorikoak aurkituko ditugu. Nabarmenena da dudarik gabe, Etxeberri gutun osoan zehar hitzaren botereari aitortzen dion nagusitasuna: “*Jainkoak gizonari eman diotzan gauza hoberenetarik, eta abantaillatuenetarik bat delarikan mintzoa:...*”. Hortaz, ikuspegi ideologiko batetik aztertuta, testua erretorikaren barnean sartuta dago, esan dugun bezala, mintzoari eta hitzari ematen dien oinarritzko funtzioei esker. Uste hau, Etxeberriren kasuan, gramatikaren funtsezko garrantziaren ideian oinarrituta dago eta pentsamolde hori, zalantzarik gabe, mundu klasikotik dator¹⁹. Bertan, Gramatika oinarritzko arte bat zen eta hezkuntzaren barruan alderik inportanteena. Etxeberriren garaian, berriz, Antzinateko erretorikaren praktika gorde ez arren, gramatikaren oinordetzaren bidez, ondo hitz egiteko artearen zenbait ezaugarri luzatzen dira. Gutunean ahozko espresioaren bokatiboak aurki daitezke, adibidez “...*jaunak...*”, batez ere, edota “...*Lau-urtar...*”. Elementu hauek Etxeberriren testuari izaera erretorikoa ematen diote. Eta gainera, garai honetako erretorikaren literaturizazioaren fenomenoaren adibide egiten dute *Gomendiozko gutuna*²⁰.

Etxeberriren diskurtsoak ez ditu jarraitzen erretorika klasikoaren eredu ezagunenak, Aristotelesena edo Ciceronena, ez modu zehatz batean behintzat. Argi dago eskuizkribuaren oinarritzko ideia eta haria mintzoaren garrantzia direla; gainera, gure ustez, testuaren egitura oso zaindua da. Hori guztia kontuan edukita guk hiru zati berezi ditugu gutunean: hasteko, halako *exordio* bat, entzule edo irakurlearen atenzioa deitzeko atala, non, laburbilduta, Etxeberriren argudioa hiru zutaberen gainean oinarritzen den: lehenengoa erlijiosoa, mintzoa funtsezkoa da Jaungoikoaren opari gisa²¹; bigarrena, filosofikoa, mintzoa izpiritu eta arimako garapenerako beharrezkoa da²², eta hirugarrena, historikoa, mintzoa gizonak elkarrekin harremanetan jartzeko derrigorrezkoa da²³.

Jarraitzeko *narratio* moduko bat dugu. Bertan, diskurtsoaren mamia garatzen da eta, horretarako, Sarakoak, argudio erlijiosotik hasita, gizarte antolamenduari buruzko gogoeta egiten du, beti ere mintzoaren garrantzia azpimarratuz. Babeleko dorrearen kondairaz baliatuz, Etxeberri hizkuntzaren ontasunak erakusten ditu, eta bere bertute nagusia azpimarratzen du, nahasketaren kontrako tresna izatea.

Azkeneko atal bezala, *peroratio*-aren zatia genuke, medikuak, euskaldunak Babeleko nahastearen antzeko egoeratik saihestearren, konponbidea eskaintzen du, eta bere gramatika argitaratzeko eskaera egiten du. Argi ikusten da Babeleko dorrearen adibidearen baliotasuna. Hizkuntzak eta bere arauak munduan ibiltzeko beharrezkoak dira. Baina, derrigorrezkoak dira, batez ere, historian zehar batasun politikoa edo erlijiosoa lortu dutenak, eta horien artean latina dago. Etxeberri euskaldunei irakatsi nahi die kultur hizkuntza baten funtzionamendua, latinarena, euskaldunek beren hizkuntzari, euskarari, eredu hori eman diezaioten.

Gomendiozko gutun osoa persuasiozko artearen adibide bat da. Ukaezina da eskuizkribuaren helburu nagusia dirulaguntza bat lortzea dela²⁴. Hau dela eta, ez dira harritzekoak

19. H.I. Marrou, *Historia de la educación en la Antigüedad*, Madrid 1985; S. Bonner, *La educación en la Roma antigua*, Barcelona 1984.

20. J.A. Hernández Guerrero, M.C. García Tejera, *op. cit.*, 123 orr.

21. “*Jainkoak gizonari eman diotzan gauza hoberenetarik, eta abantaillatuenetarik bat delarikan mintzoa:*” (Kintana 259).

22. “*Aristoteles filosofoen printzeak dioen eredura, mandatari hek dira hitzak.*” (Kintana 259)

23. “*Ezen mintzorik, eta hizkuntzarik izan ez baliz gure artean, nola biziko ginen mundu hunetan?*” (Kintana 262).

24. J. Urquijo, *op. cit.*, XVII orr.: “*Le Sindic s’est informé de ce que ce liure, pourroit couster, à le faire imprimer, supposé que le pais vult en faire l’auance, L’imprimeur demande plus de 4000 (liures). Mais led. Sr detcheueury a fait connoître aud. Sindic quil se chargera de faire imprimer led. liure, affin quil soit mis au jour, pourueü que led. pais veuille lui avancer 3000 (liures) sur que led. pais Deliberera ce ql. trouuera à propos.*”

Etxeberriren ahaleginak gutunean zehar obraren beharra justifikatzeko. Gainera, testuak kutsu pedagogikoa du, adibidez josita dago eta. Beraz, Etxeberri *exempla*, tradizio klasikoan bezala erabiltzen ditu. Dakigunez, Antzinatean, erretorikan eta literaturan, *exemplaren* erabilpena oinarritzko errekurtsua zen. Horien bidez, eredu batzuk finkatu ziren, politikarako, kulturarako, ejerzitorako, etab..., eta gizartearen hezkuntzarako erabiltzen ziren. Gehienek, erro historikoa bazuten ere, denboraren poderioz deformatuta azaltzen ziren eta beren erabilgarritasuna ideien transmisioan zetzan, batez ere.

XVIII. mendean, *exempla* hauek Antzinatearen oinordetza literarioari esker kontserbatu ziren eta tradizio klasikoaren transmisiorako erabili ziren. Etxeberriren testuak Antzinateko autoreen erreferentzia asko ditu. Aipamen horiek, *exempla* izateaz gain, Etxeberriren ideia nagusiak sendotzeko erabiltzen dira, izan ere, testuari autoritate gehiago emateko Sarakoa tradizio klasikoaz baliatzen da.

Gogoeta hauek guztiak gure ikerlanerako oso probetxugarriak izan dira, Etxeberri tradizio klasikoaren erabiltzen duen moduak ederki asko adierazten baitu zenbateraino zegoen XVIII. mendeko euskal gizartea harremanetan Antzinatearen oinordetza kulturalarekin. Ildo honetatik, oharrarazi behar dugu latinen presentzia oparoaz Sarakoaren gutunean. Baina baita ere, azpimarratu behar dugu latinezko esaldi bakoitzari bere itzulpen ordaina jarraitzen diola: "*Quisquid agant homines, intentio iudicat omnes. Zer nahi dagiten gizonek, intenzinoak neur-tzen tu hekien obrak...*"²⁵. Virgilioren hizkuntzarekiko jokaera honek gauza ezberdinak adie-ratzten ditu. Hauen artean, latina erabili erabiltzen zela, nahiz eta jakinaren gainean egon en-tzulegoak ez zuela ulertzen eta itzulpena beharrezkoa zuela. Beraz, ondoreztza dezakegu, lati-na idazlearen argudioei nolabaiteko autoritatea emateko erabiltzen zuela. Latinak, boterearen hizkuntza bezala errekonozitzen zen heinean, diskurtsoaren garrantzia sendotzen zuen. Baina honek ez du esan nahi latinen ezagupena zabala zenik. Lapurdiko biltzarreko partaideek latinen itzulpena behar bazuten, are gehiago bestelako jende xeheak, boterearen hurbil-tasunean edota erakunde publikoetan aritzen ez zenak. Dena den argitu behar da, latinen erabilpenaz gain, gure esatarien diskurtsoak indartzen zuena jakintsu bezala errekonozitzen ziren Eliza, historia edo literaturako izen ospetsuen erabilera zela. Izan ere, diskurtsogileek argudio garrantzitsuak jakintsuen esanetan oinarritzen zituzten.

Gehienetan, aurki daitezkeen latinezko esaldiak ez ziren zuzenean ateratzen aipatzen dituen autoreen idaztien irakurketatik, baizik eta obra nagusi horietatik aukeratutako *sententia*ekin egiten ziren bildumetatik. Hala ere, onartu behar da, gehiago ala gutxiago, baina Etxeberri ondo ezagutzen zituela erabiltzen zituen tradizio klasikoko maisuak. Hau oso ondo ikusten da bere argudio guztiak indartzeko egiten duen autoreen aukeraketan. Erlijio gaia nagusitzen denean, San Agustin, Elizako aitak eta profetak aipatzen ditu. Filosofiarako, pentsalari handiak azaltzen dira, Aristoteles eta Platon, baina hauek ere latinez, zeren eta greke-ra, medikuak miresten duela aitortzen duen arren, ez baitu inoiz erabiltzen bere obran²⁶. Makrobio, Antzinate Berantiarren pentsalari zailenetako bat ere agertu da²⁷. Hizkuntzaren edertasuna eta funtzionaltasuna goraiatzeko poetez baliatzen da: Ovidio, Homero eta Virgilio. Gizarte gaietan, berriz, historiagileak aipatzen ditu: Cato Maior, Tito Livio, Valerio Maximo, Diodoro, Justino eta Pomponio Mela geografoa. Hauekin batera, gerrari buruzko bi

25. Kintana 295.

26. "Guziek baino hobekiago ezagutu zuten Greziarrek, zein estimu handitan idukitzeko, eta begiratzeko duten zei-nek bere erresumetako hitzkuntzak;" (Kintana 293).

27. Makrobiok eragin handia izan zuen Erdi Aroko pentsalarien artean.

sententiae aipatzen dira, bata Faleroko Demetrioa filosofoarena eta bestea, Borsoniok Epiroko Pirro erregearen ahoan jartzen duena. Izen hauen guztien artean bi kasu berezi hauek nabarmentxu nahi ditugu, besteek baino hobeto erakusten dutelako, *sententiae* pertsonaia ospetsuen esaldien bildumetatik aterata daudela.

Autore hauek guztiak ez dira aipatzen, goian esan dugun bezala bakarrik testuari indarra edo autoritate gehiago emateko. Historiagileen kasuan, bereziki, gizarte antolakuntzari buruz ideia zehatzak helarazteko erabiltzen ditu Etxeberrik. Harrigarria da, baina Etxeberriren proposaren laiotasunaren aldeko argudioa izan daiteke historiagile jentileen antolakuntzaren eredu aipatzea; Tito Livio, Diodoro, Justinorena proposatzen baitu, eta ez Laktanzio edo Orosioren, historiagile kristauena alegia. Sarakoak, Babeloko dorrearen adibidearekin zatiketarik eragiten duen gizarte ahultasuna gogora ekarri nahi zuen. Aldi berean, medikuak kaos honi batasunaren ideia kontra jartzen dio gizartearen konponbide bezala. Batasun forma sendoena, historiaren ikuspuntutik, zalantzarik gabe, Erromako inperioak eman zuen. Ulargarria da orduan Sarakoaren autore klasikoek aukera, batez ere, gogoratzen badugu Tito Livio, betidanik oso historialari preziatua izan dela Erromako irudi idealizatua transmititu duelako, *res publicaren* bertuteak eta inperio politikoaren praktikotasunaren beharra konjugatzen zuena, *Roma aeterna*, azken finean²⁸. Diodorok, beste aldetik, Tito Livioaren moduan, baina Ekialdeko ikuspuntutik, Erroma *oikouménen* buru bezala konsagratzen du eta inperioaren sendotasuna baieztatzen du²⁹. Justinok ere Erromako historia orokor bat idatzi zuen, Pompeyo Trogoren Historia inibertsalean oinarrituta. Baina Etxeberri pentsalari hauen ideien artean gehien interesatzen zitzaiona inperioko batasuna sendotzeko tresna gisa latin hizkuntzaren erabilpena zen: “*Eta hala egundaino nihork ere baino gehiago hedatu eta aitzinatu zuten bere Inperioa, edo Erresuma, bere hitzkuntza mundutik hedatuz, eta barraiatuz, zeren bide hune-taz bere azpikoak hobekiago gobernatzen, begiratzen, eta manaiatzten baitzituzten; ordea irabazten zituzten herriei ere hargatik irabaztearekin batean, har erazten zioten bere hitzkuntza.*”. Gogoeta honen bidez, Etxeberrik latina euskararentzako eredu jartzen du. Administrazioetik bultzatuta, latina botere hizkuntza bihurtu zen eta inperioaren zutabe nagusietako bat izan zen. Lapurdiko biltzarrari zuzendutako argudio honek hizkuntza erakunde bultzada behar duela aditzera ematen du.

Inperioaren batasun politikoarekin batera Etxeberrik tradizio klasikoaren beste oinarritzko ideia bat transmititu zuen, barbarotasunarena hain zuzen ere: “*Ordea baldin hitzak zer erran nahi duen ez baldin badakit, barbaro izanen naiz mintzo naizenarekiko, eta halaber barbaro izanen da, niri hala mintzo zaitana.*”. Dakigunez, barbaro hitzak Antzinatean zuen ñabardura guztien artean, Sarakoak hizkuntzari zegokiona hartu zuen. Orokorrean, barbaroak mundu klasikoaren zibilizaziotik kanpo zeuden herriak ziren. Barbarotasun hori arlo guztietan zehazten zen, politikan, ohituretan eta hizkuntzan ere³⁰. Barbarotasunaren konzeptu honen bidez inperiotik at zegoen guztia izendatzen zen eta, ondorioz nolabaiteko marjinalizazioa islatzen zuen³¹. Medikuek erabiltzen duen barbarotasunaren konzeptua testu klasikoetatik gertu dago, zeren hizkuntzaren bidez, Etxeberrik barbaroak zibilizaziotik kanpo bizi direla azaldu

28. M.D. Dopico, “*Aeternitas ciuitatis* como programa histórico”, *RSA* 20, 1990, 49-67 orr.; H. Tränkle, *Livius und Polybios*, Stuttgart 1977.

29. G. Zecchini, “La conoscenza di Diodoro nel Tardoantico”, *Aevum* 61, 1987, 43-52 orr.

30. A. Iriarte, “Apuntes sobre la imagen griega del bárbaro oriental”, 7 orr.; A. Duplá, “El bárbaro en Roma”, A. Duplá, P. Frías, I. Zaldúa arg., *Occidente y el otro*, Gasteiz 1996, 17-19 orr.

31. P. Veyne, “*Humanitas*: Los romanos y los demás”, *El hombre romano*, Madrid 1991, 395-422; A. Momigliano, *La sabiduría de los bárbaros. Los límites de la helenización*, Méjico 1988.

nahi baitu. Latina beraz, Inperioaren garaian bezala kulturaren giltza da eta hizkuntza horren ezagupena tradizio klasikoaren mundurako atea zabaltzen du. Kultura honetan sartzetik ez duena barbaroen munduan gelditzen da, garatzeko aukerarik gabe.

Azaldu berri dugun honengatik guztiairengatik Joanes Etxeberriren *Gomendiozko gutunaren* testua funtsezkoa iruditu zaigu tradizio klasikoaren transmisioa XVIII mendean Euskal Herrian erakusteko.

2. Tradizio klasikoaren erabilpena Euskal Herriko erretorika sakratuan: sermoigintzari buruz zenbait gogoeta

Erromako elizak Erreformaren esperientzaren bidez hurrengo ikasketa atera zuen: "Europako kristauak doktrina katolikoa ez zuten ondo ezagutzen"³². Erremedioa ipintzeko, Trentoko konzilioak Elizaren herria fedean heitzeko eta eraso berrietatik babesteko predikazioan arreta berezia jartzea erabaki zuen³³. Erretorika sakratuaren pizkundea, beraz, European zehar zabaldu zen XVI. mendez geroztik³⁴.

Euskal Herriaraino ere fedearen krisialdiaren kontzientzia hau iritsi zelarik, XVII. mendetik aurrera Konzilioko egitasmoa indartu zen eta apaizen prestakuntzak, predikazioak eta katekesiaren irakaskuntzak loraldi berri bat ezagutu zuten³⁵. Aldi berean azaldu beharko dugu, euskararen eta predikazioaren artean finkatu zen harreman estua: Euskara derrigorrezkoa zen predikazio herrikoirako eta Jesukristoren hitza zabaltzeko Euskal Herritik; behar honen ondorioz hizkuntza eta fedea elkarren eskutik joan ziren, baita Elizak proposatzen zuen gizarte eredu ere. Euskal gizarte heitzeko Elizak eskaintzen zuen eredu Ebanjeliokoa zen, baina baita ere, neurri txikiagoan, tradizio klasikoarena. Edozein kasutan, azken finean, tradizio biak, latinaren bidez transmititurik zeuden. Beraz, XVIII. mendeko sermoigintzan tradizio klasikoaren ereduak euskaraz aurkituko dira. Prozesu honen goren-unea Kardaberaz en obra "*Euskeraren berri onak*" izango da, zeinean euskara kultur hizkuntza bihurtzeko latinaren eredu proposatzen baita³⁶.

Aita Kardaberaz en proposamenak eta Joanes Etxeberri Sarakoarenak ez ziren oso desberdinak. Baina proposamen hauen ildo 1767. urtean, jesuiten kanporaketarekin apurtu zen. Batzuen iritziz, erretorika eta jesuiten eredu aspalditik zaharkiturik zeuden eta mendeetan zehar erretorikaren hezkuntza sostengatzeko ahalegin guztiak zentzugabeak ziren³⁷. Ikuspegi honetatik XVIII. mendeko erretorika sakratuaren loraldia, kultura forma bateko azken testigantza izango zen. Hori horrela izan zitekeela onartuta ere, aitortu beharko genuke orduan, Euskal Herrian "azkeneko testigantza" hauek oso emankorrak izan zirela; dokumentazioaren

32. J. Saugnieux, *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne de la seconde moitié du XVIIIème siècle*, Lyon 1976, 77 orr.

33. M. Morán, J.A. Gallego, "El predicador", *El hombre barroco*, Madrid 1992, 165-200 orr., Trentoko bostgarren saioan predikazioari buruz hitz egin zuten.

34. J.A. Hernández Guerrero, M.C. García Tejera, *op. cit.*, 122 orr., erretorika sakratuak arrakasta handia lortu zuen.

35. J. Saugnieux, "Foi et lumières au XVIII ème siècle", *Foi et lumières au XVIIIème siècle*, Lyon 1985, 9-33 orr.

36. M. Lekuona, "Euskeraren Berri Onak" irakurtzen, *Kardaberaz aitari omenaldia*, Donostia 1971, 81-93 orr.; I. Villoslada, E. Torregarai, "*Euskeraren Berri Onak* eta kultura klasikoaren transmisioa XVIII. mendean Euskal Herrian", *IV. Tokian tokiko historia*, Eusko Ikaskuntza, Gasteiz 1995.

37. J.A. Hernández Guerrero, M.C. García Tejera, *op. cit.*, 141 orr., erretorika oraindik hezkuntz programaziotan sartuta zegoen.

arabera, urte hauetan sermoigintza ugaltzen hasten baita, bai jesuitei esker, bai beste erlijio-ordenen laguntzaz, frantziskotarrak Gipuzkoan, kaputxinoak Nafarroan, etab.... Dena den, zehaztu behar dugu, biltzar nagusietako aktetan Euskal Herriko herrietan egindako sermoi askoren berri ugari topatzen badira ere³⁸, guk aztertutako dokumentu gehienak XVIII. mendeko bigarren zatia dagozkio, 1743. urtetik aurreragokoak zehatzago esateko.

Baina euskal sermonarioak batez ere XIX. mendean ugalduko dira. 1883. urtean Aita Manterolak, euskal sermonarioei buruzko galdera bati erantzutean, idatzi zituen bi gutunetan XIX. mendeko obrak gomendatzen ditu³⁹. XIX mendean sermoiak argitaratzeko ohitura handiago dago. XVIII. mendean, aldiz, Euskal Herriko herrietatik egindako misioei esker aurreko urteetan baino sermoi gehiago egin ziren, baina esan bezala, argitalpen faltagatik, gure eskuetara iritsi diren gehienak XIX. mendeari dagozkio. Manterolaren gutuna berriro begiratzearan XVIII. mendeari buruz Kardaberazen eta Mendibururen berri duela ikusten dugu, biak garaiko bi predikatzailerik ospetsuenak izan zirelako⁴⁰. Lehenengoaren euskal sermoirik ez dugu aurkitu, nahiz eta Aita Akesoloren bidez jakin asko eta asko izan zirela esan zituenak⁴¹. Mendibururen kasua ezberdina da, Aita Altunari esker, lan bikaina argitaratua baitago⁴². Bi hauek famatuenak izan arren, ez dira garaiko sermoigile bakarrak. Zoritzarrez, aurkitu ditugun eskuizkribu gehienak anonimoak dira. Baina, hala ere, izen batzuk eman ditzakegu, adibidez I. de Icaza⁴³ edota Fr. Felix Langarica⁴⁴.

Egiletasunaren arazoarekin batera, sermoien datazioaren auzia ere agertu zaigu. Sermoiak ugariak ziren, kontuan hartu behar dugu, adibidez, hirietan Garizuman edo Eguberrian egunero edo astean hirutan predikatzen zela. Baina, dokumentu askotan data zehatza azaltzen bada ere, ez gaude ziur benetan fetxa horretan idatziak izan ziren ala sermoi zaharragoen kopia diren. Adibidez, 1757. urteko data dakarren eta Nafarroko Goñi herritik datorren sermoi baten azkeneko partean ikus dezakegu⁴⁵: “...de la Pasion Echeverz, tom. 1° Dom. fol. 188”. Badakigu Fr. F.M. Echeverzek (1672-1743), mesedetakoen ordenakoak, sermoiliburu famatu bat idatzi zuela *Pláticas dominicales sobre los evangelios de las Dominicas de todo el año y sobre los misterios más principales de Christo...*, eta predikatzailerik famatua eta arrakastatsua izan zela. Beraz, bere obrak zabalkunde handia izango zuen misioetako predi-

38. Gipuzkoako Artxibategi Orokorrean 1757ko abenduaren lehenengoaren agiri baten arabera, biltzar nagusiek Erreterian predikazioari buruzko auzi bat konpondu behar dute; Gasteizko Udal Artxibategian 1700. urteko predikarioaren arazoei buruzko agiri bat aurkitu genuen.

39. J. Manterola, “Cartas a un sacerdote sobre sermonarios vascongados”, *Euskal Erria* 1883, VIII, 165-170, 213-219, 245-250, Manterolak aipatzen zituen: Aguirre (1816), Gerriko (1804-1858), J.A. Mogel (1800), J. Lizarraga (1846), P. de Astarloa (1816-1818), Fray Bartolomé de Santa Teresa (1816, 1817, 1819).

40. J.I. Tellechea Idigoras, “Cardaveraz, Larramendi y Mendiburu”, 73-80 orr.; S. Onandia, “Eleiz gizonak euskal literaturan”, *Kardaberaz aitari omenaldia*, Donostia 1971, 97-133 orr.; J. Goikoetxea, “Kardaberaz, euskal gizona eta euskal apostolu”, *Kardaberaz aitari omenaldia*, Donostia 1971, 39-55.

41. L. Akesolo, “Kardaberaz eta Bizkaia”, *Kardaberaz aitari omenaldia*, Donostia 1971; 57-72, dakigunez, Kardaberazek Bilbon eta Hernanin erdaraz predikatu zuen, Elorrión eta Lekeitión, aldiz, euskaraz. 1737. urtean sermoiak Mungian, Bakion, Erandion eta Munitibarren eman zituen, 1736. urtean Elorrión egon zen, 1741. Zornotzan eta Berriñen, eta 1747. urtean, Markinan, Zornotzan eta Bakion; L. Akesolo, “El padre Cardaveraz en Alava”, *Boletín Sancho el Sabio*, XVI. alea, Gasteiz 1972, Araban sermoiak erdaraz eman zituen.

42. P. Altuna, *Aita Sebastian Mendibururen idazlan argitaragabeak*, 2 ale, Bilbo 1982.

43. Azkue liburutegia, *Expada adierachi, ta eracustia guri...*

44. J.M. Satrustegui, “F. Ondarra euskaltzain berriari erantzuna”, *Euskera* XXVI (2. aldia), 1981 (2), 657-658 orr.; Id., “Manuscritos vascos de Muruzabal”, *ASJU* 1982.

45. Azkue liburutegia, *Ductus est Iesus in desertum...*

katzaileen artean. Eta ez da harritzekoa, gainera, bere sermoi baten kopia Nafarroan agertzea gogoratuz gero aipatutako sermoi-liburu hori Iruñean argitaratua izan zela 1735. urtean⁴⁶.

Antzeko kasua izango litzateke 1768ko beste sermoi batena “*Da...ebala, eguinoigeban leguez...*”, zeinean azkeneko lerroan agertzen baitzaigu: “*Calatayud, tom. II, fol. 31.*”. Ezaguna da Pedro Calatayud, jesuita naparra, Echeverzen garaikidea, predikatzailea eta misiolaria izan zena. Berak ere obra ugari idatzi zituen. Hortaz, pentsa daiteke sermoi hau ere, bizkaieraz idatzita dagoena, autore honen sermoi baten euskarazko kopia bat dela. Bi adibide hauek garaiko praktika bat agerian uzten dute, sermoi berrerrabilpenarena, alegia. Sermoiak behin baino gehiagotan erabiltzen ziren, eta ikusi ahal izan dugun bezala, askotan beste sermoi batzuen kopiak ziren. Horregatik, aipatutako kasu hauetan jatorrizko testuak XVIII. mendekoak izanik ere, adibide baliagarriak dira zalantzan jartzeko beste sermoi batzuen gainean eskaintzen den kronologia. Honek guztiak kolokan jartzen ditu sermoi baten datazio zehatza eta orijinaltasuna. Horrek gure lanari dagokigunez, tradizio klasikoaren transmisioaren auzian bide berriak zabaltzen ditu dudarik gabe, aipatu ditugun azken sermoiek transmititzen dutena, erdarazko sermoilari famatuena kultura klasikoa baita.

Ez dakigu eskuizkribu hauek guztiak Euskal Herriko elizetan benetan ahozkatuak izan ziren. Edozein kasutan, ez dugu ahaztu behar sermoiak ahozko prozesu baten idatziko aztarnak direla eta, esanak izan ala ez, kontsidera dezakegu, idatzia egonagatik, ohiko sermoi baten eredu jarraitzen dutela. Zehaztasun hau beharrezkoa iruditu zaigu Mendibururen kasuan batez ere, Altunak ondo erakusten digu, jesuitak hitzaurrean bere liburuari *iracurtz* edo *iracuraldi* deitu arren, berak gaztelarazko *Sermones* edo *Discursos morales* antzeko bilduma egiteko asmoa zuela⁴⁷. Hau ulertzekoa da pentsatzen badugu, sermoiak ez zirela bat-batean ematen, bertsoen modura, baizik eta alde aurretik prestatzen zirela. Ez dakigu ongi, beraz, Mendibururen sermoirik jende aurrean erabili zen. Formaren ikuspuntutik, motzak dira, denboraren exijentzia betetzeko, berrogei minutu gutxi gora-behera. Bestetik, *exemplaz* horniturik daude eta doktrinaren azalpena argia eta zuzena da, ohiko sermoi baten antzekoa. Hauengatik guztiengatik, Mendibururen helburua sermoi bilduma hau egiterakoan gida bat prestatzea izan zitekeen. Eta beste gabe, idatzizko sermoi hauek benetan ahozkatu behar ziren sermoieredutzat har ditzakegu.

Mendiburuk bere sermoi-bildumarako *Irakurraldiak* izenburua aukeratu zuen. Eta hor dago kokxa, jesuitak irakurtzeko diskurtsoak prestatzen bazituen, argi dago erretorikaren bat-batekotasunaren elementua galdurik dagoela. Baina egia da XVIII. mendetik aurrera Europa osoko erretorika literaturizazioaren prozesu batetik iragan zela, eta Mendibururen bilduma horren adibide bezala ikus daiteke⁴⁸. Bestetik, ez dugu berri handirik predikatzaileek beren diskurtsoak esateko erabiltzen zuten moduari buruz. Honetarako, oso erabilgarria izango litzateke XVIII. mendeko ikonografiaren azterketa, lehen ere adierazi dugun bezala. Dena den, garaiko testuen arabera badakigu Aita Kardaberaz predikatzaile beroa zela eta jendearen bihotza ikutzeko trebetasun berezia zeukala, Hemaniko udalak Van Ermegen pintoreari enkargatu zion jesuita honen erretratoan, aldiz, ez da tankera honetan islatzen, misiolariaren alde mistikoa baizik.

Predikatzaile hauek egiten zituzten sermoiak mota askotakoak ziren: sermoiak, homiliak, platiak, doktrinaren azalpenak, hileta-laudorioak, etab... Guk aztertu ditugun sermoi baten artean

46. F. Aguilar Piñal, *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII*, Madrid 1983, III. alea, 133-134 orr.

47. P. Altuna, *op. cit.*, I. alea, LVIII orr.

48. J.A. Hernández Guerrero, M.C. García Tejera, *op. cit.*, 121-122 orr.

doktrinaren azalpeneko kasu bakarra aurkitu dugu⁴⁹, gainontzekoak sermoiak eta homiliak dira. Testuaren ikuspuntutik azken bi hauen artean ezberdintasuna asmatzea zaila da, baina orokorrean esan dezagun sermoiak nolabaiteko handitasunez inguratuta zeudela: jendea elizbarruan biltzen zen eta apaiza pulpilotik hitz egiten zuen. Homiliak, berriz, herrikoia goak izaten ziren, misioekin lotuta zeuden eta jendearekiko harreman zuzena errazten zuten. Homiliak ez ziren doktrina azaltzeko, herriko jendeari oinarritzko azalpen moral batzuk emateko baizik. Baina, XVIII. mendetik aurrera sermoietan doktrinaren azalpena alde batera uzteko joera nabarmena dago, eta arazo moraletan gero eta gehiago sartzeko. Beraz sermoien eta homilien arteko aldea gutxitzen doa, eta denborarekin ezein diferentzia ere galtzeraino iritsiko da.

Dena den, aztertutako testuetan nagusitzen den eredu sermoiarena da, hau da, Ebanjelioko berret bati buruzko azalpen alegoriko edo morala. Horrela, berret latinez testuburuan aipatu ondoren, sermoia gai horren inguruan jorratuko da. Sermoi batzuen goiko partean holako esaldiak azaltzen dira : "*Ecce Pater tuus, et ego dolentes quarebamus, te. Luc. 2*"⁵⁰ edota "*Nemo lucernam accendit...Luc. X.11.*"⁵¹. Dokumentu batzuetan, berret berberari buruzko sermoi ezberdinak aurkitu ditugu, bizkaieraz eta gipuzkeraz, "*Ductus est Iesus in desertum a spiritu, ut tentaretur a Diabolo. Matth 4.*". Hori gertatzen da Mateoren berretarekin Garizumako lehen igandean sermoia egiteko oso aproposa zelako.

Baina aipatu berri duguna ez da eredu bakarra, oso deigarriak dira, adibidez, Gasteizko Antso Jakitunaren Fundazioan gordetzen diren sermoi batzuk bekatu kapitalei buruzkoak, zeinetan hasieran tratatu behar den bekatuari buruzko izenburua ipintzen baita, adibidez: "*Dire saspi, sobervije, avariciye, lujuriye, gorrotoa, gulea, enbidiye eta nagusitasun becatu capitalac.*"⁵², eta gero honi buruzko zehetasun moral guztiak datoz. Mandamentuei buruzko sermoiak ere aurki daitezke, holako erreferentziekin hasten direnak, "*Ielengo mandamentu Jangoicoen leguecoa da...*"⁵³.

Ikusi dugunez, sermoien tipologia ugaria da eta euskal erretorika sakratuaren bizitasuna adierazten du. Zoritxarrez, sermoi batzuetan lehenengo orriak falta dira eta ezinezkoa izan zaigu testuaren hasiera jakitea.

Sermoiaren barneko egiturari dagokionez, egia da gehienek eredu klasikotik gutxi erakusten dutela. Halere, sermoi zainduenetan, adibidez, Mendiburuk prestatutakoetan edo Julio Urquijok Gipuzkoako komentuetan kopiatu zituenetan, testuaren egituragatiko ardurak handia antzematen da, kezka hori sermoien zatiketan ikusten delarik. Gipuzkoako sermoigile ezezagun batek oso eredu bitxia jarraitzen du, hasieran sermoia oinarrituta dagoen Ebanjelioko historiaren laburpen txiki bat egiten du, aurkezpen moduan, adibidez, Abrahamen historia edota Jesukristoren basamortuko tentazioak; hau egin ondoren, testuaren azalpenari hasiera eman behar dionean *Thema ut supra* izenburua agertzen da, eta gero gaiari buruzko komentario moralari ekiten dio⁵⁴. Mendiburuk ere bere sermoi guztiak hiruzpalau ataletan idazten ditu eta

49. Donostiako Koldo Mitxelena kulturunea, Fondo Gordea, J.U. 9780, heriotza ondo prestatzeko azalpena da, "*Cristauek jaquin bearduan Dotrina Santuaren explicacio...*"

50. P. Altuna, *op. cit.*, Mendiburu, *Mundu onetaco gauzac*,.....169, orr.

51. Azkue liburutegia.

52. Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873 "*Irugarren viciyo capitala da ira edo enojetea...*"; "*Bostgarren viciyo capitala da gulea...*"

53. Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873: "*Irugarren Mandamentue da Domecac eta...*"

54. Donostiako Koldo Mitxelena kulturunea, Fondo Gordea, J.U. 2851, "*Ductus est in desertum...*"

zatiketa zenbaki erromatarren bidez egiten du. Beste batzuek zatiketa egiteko era traketsagoak aukeratzen dituzte, orriaren ertzean ipinitako zenbaki arabiarren bidez, esaterako.

Ikus dezagun orain autore klasikoaren erabilera. Elizgizonei buruz ari garenean, ohikoa da sermoietan egiten dituzten aipamen gehienak Elizako aitarenak izatea. Guztien artean San Juan Crisostomo nagusitzen da, gero, San Geronimo, San Ambrosio, San Agustin eta distantzia luzera, aipamen eskasekin, Gregorio Nazianzekoa daude. Lehenengo kristautasuneko idazleen artean Tertuliano aipatzen da bakarrik⁵⁵. Baina, hala ere, jakin badakigu *exempla* askoren jatorria, Antzinate Berantiarreko autorengan bilatu behar dugula.

Autore aukera honetan tradizio klasikoaren erabilpenean bi eredu ikus daitezke: San Juan Crisostomo predikatzailerik herrikoiaren idealak da; Gregorio Nazianzekoa, berriz, kultuena⁵⁶. San Juan Crisostomo da aipatuena, eta ez euskal erretorika sakratuaren kasuan bakarrik, gaztelarazko erretorikan ere Crisostomoren agerpena nabaria da. Maiztasun hau ulargarria da kontuan hartzen badugu predikatzailerik honek islatzen zuen eredua: Crisostomo ez zen teologoa, alde batera uzten zuten eztabaida intelektualak eta entzuleen bihotza ikutzeko joera nabarmena erakusten zuten. San Juan Crisostomo bera *exemplum* bat zen, apaiz idealaren irudia, Ebanjelioko irakaslea eta behartsuen babestailea zen eta. Bere obra ere horren paradigma zen, hor azaltzen dira Eskrituraren komentarioak, testu sakratuen parafraseak bizitzaren arazo moralak konpontzeko, eguneroko bizitzatik hartutako gaiak, etab.... Ondorioz, Crisostomok pentsamendu erreza bat adierazten du, sermoien bidez jendearekin harremanetan hasteko. Horregatik da autorerik erabiliena, bere sermoiek jendea bereganatzeko tresnak eskaintzen zituztelako. Gregorio Nazianzekoak berriz, beste eredu bat islatzen du: Antzinateko erretore handia, kultura zabalekoa eta kultura klasikoa ondo ezagutzen zuena; estima handiko predikatzailerik izan zen, baina bere joera ez zen herrikoia. Honegatik, XVIII. mendean arazo teologikoak predikaziotik baztertzea erabaki zenean eta jende xumearentzako moralitatean oinarritutako sermoiak egitea erabaki zenean, Gregorio bezalako autoreen erabilpena murriztu egin zen.

Elizari lotuta dauden autoreen erreferentzia ugarien ondoan, autore jentilen aipamenak oso eskasak dira. Hauetatik sermoilariei gehien interesatzen zaizkien filosofoak dira eta horien artean, Aristoteles eta Platon nagusien *sententiae* jasotzen dira, latinera emanak beti⁵⁷. Diogenes Laertiori erreferentzia egitea sermoigileen filosofoengatikoa interes honen froga ere bada, "*nola escribiren duen Laercioc...*"; Laertiok K.o. III. mendean filosofo famatuaren bizitzetako bilduma bat osatu zuen. Berez, obraren tipologia, *exempla* edo *sententiae* katalogo batena, erabat aproposa zen sermoilarien helburu pedagogikoetarako. Horregatik, pentsa daiteke Laertioren obraren erabilpena ikusita, Muruzabalgo eskuizkribuen autoreek sermoiak idazteko izan zuten iturrietako bat izan zela. Cicero bera ere "*...erraten du Tulion Eloquencien...*", betidanik erretorikaren maisua kontsideratua izan dena oso gutxitan aipatua da sermoietan, nahiz eta predikatzailerik hezkuntzako oinarritzako autoreak izan. Azkenik, Plinio ere aurkitu dugu, Minor, gure ustetan, "*...emen esan eben Plinius...*"⁵⁸. Kasu honetan, Platonekin batera azaltzen denez pentsa daiteke idazle latindarraren aipua obrari ikutu filoso-

55. Donostiako Koldo Mitxelena kulturunea, Fondo Gordea, J.U. 9780, "*omnis anima naturalitate est christiana.*"

56. J. Saugnieux, *Les jansénistes...*, 71-77 orr.; J. Longère, *La prédication médiévale*, Paris 1983, 31-32 orr.

57. Gasteizko Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873, "*Avariciye da ondasunen apetitu desordenadubet...*": "*radicis omnium malorum cupiditas*".

58. Gasteizko Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873, "*Avariciye da ondasunen apetitu desordenadubet...*": "*in viscera terre opes querimus ille nos as inferos agunt...*"

fikoa emateagatik egiten zela. Baina orokorrean aitor daiteke autore hauen aipua sermoilari-
riek beren diskurtsoetan sartzen dituztenean, jakintsuen ereduak direlako izaten dela.

Filosofoen kasuan beti ere jentilidadearen arazoa dago, baina hori konpontzen zen jakin-
tsu hauen balioa gutxitua azaltzen delako, "*philosopho gentileena, seinsuc euren obretan era-
custen euden canpotico humildea, baya barruan biozean eureen soberbiye....*"⁵⁹.

Sermoei-
ek helburu pedagogikoa zuten nagusiki eta, horregatik, arazo moralak ilustratzen
dituzten istorio laburrak aurkitzen dira⁶⁰. Kontakizun gehienak Bibliatik eta Ebanjeliotik atera-
ta daude, baina batzuetan, Antzinateko istorio ezagunak aurkitzen ditugu. Esan behar da,
goian gogoratu ditugun *sententia*ekin ez bezala, istorio horien iturria edo autorea ez direla
aipatzen. Dena den, batzuetan eskuizkribuaren orrialdearen ertzean iturriaren aipamena aur-
kitu dugu⁶¹. Esan bezala, sermoietan istorio hauek sartzeak helburu morala zuen, eguneroko
bizitza edo historiari ateratako adibideak emateak herriaren hezkuntza moralaren lana erraz-
ten zuelako. Beraz, istorio hauek Antzinateko literaturako *exemplak* betetzen zuten funtzio ber-
bera dute: gizartearen portaerari buruzko ideia zehatzak transmititzea, gizarte eredu bat erai-
kitzea iraunarazteko asmoarekin.

Bildu ditugun *exempla* gehienak Erroma edo Erromako historiako pertsonaiei buruzkoak
dira, adibidez, Cleopatra eta Marco Antonio, Neron, Juliano enperadorea, etab. Greziako his-
toriako aipamen bakarra aurkitu dugu Muruzabalgo eskuizkribuetan eta ohi den bezala, filo-
sofia eta filosofoekin lotuta dago. Euskal erretorikan Greziako irudi idealizatua filosofiarekin
lotuta dago. Erromak berriz, bestelako irudia transmititzen du. Aipamenak aztertu ondoren,
konturatu gara Erromako istorio gehienak bekatu nagusiak argitzeko erabiltzen direla, alfer-
keria, harrokeria, diruzalekeria, etab...⁶². Mendiburuk bere sermoietan Erromako errege eta
enperadoreen istorioak erabiltzen ditu nagusiki, Erromako dekadentzia morala irudikatzeko;
bereiziki, bere ustez, Neron enperadoreak gaiztotasun guztien berebiziko bilduma bat osatzen
du: "*Er orretan vici denac dirudi fededun bataitu òna ez, baicic Neron ceritzan ta erromata-
rrac izandu zutèn nagusi ta emperador aguitz gogorra. Guizon gaisto ta gogor onèn atse-
guintzac ciràn gaizqui anitz lenen gain berriro eguitea, ta gaisto galduei ez ecic, òn berei ere
ta orien arteco andienei vicia quencea; ta bere buruari atseguin hau eguin naiez, ill-eraci
citùen Erromaco zaldunic andienac, juezic eta senadoreric zucen obeenac, bai ta bere maisu
andi Seneca ta Agripina bere ama bera ere. Eta bein atseguinz gueiago bere buruari eguin
naicic, anitz aldetatic sua ar-eraci cion erri gucien errequin bezala cèn bere cort eder Erroma
berari, ta erri beraren mendi-gain batera igan ta egondu cèn bazter gucietaco suari beguira,
ta atseguinza atseguinz gain artu naiez, errico gaisòac erretzen ta carraisiz, ayca ta ojuca
cebilzan demboran, cithar bat bere escuan artu ta haritu cèn musican ta soñu ta soñu egui-
ten; ta Erromaco jauregui edèrrac, cale osoetaco echeac eta orietan vici ciranac errèac eta
galduàc ecusi ondoan, bere echera, maira ta lotara joan cèn artan gaitzic ezpacèn bezain
lasai ta sosegunz andiarequin.*"⁶³. Aita Mendibururen iturria jakin ez arren, bere istorioek,
behintzat jatorriz, gure ustez, Suetonioren Erromako hamabi enperadoreen bizitzen obraren

59. Gasteizko Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873.

60. Gasteizko Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873, "*Egun esaten digu Evangelio...*": "*...acostumbrezen bazi-
naten ere Religion guardacera, meza santuac enzun, ez solo gaietan, baita ere asteregunetan sermonaz aditu, vezpe-
rac icusi, eta urtean maiz confesacera.*"

61. Azkue liburutegia, *Urte ebasuan Heraclio Enperadore...*

62. Gasteizko Antso Jakitunaren Fundazioa, MAN 873.

63. *Dirigite viam Domini*. Joan 1. 83-84 orr.

oihartzuna dute. Suetonioren obrak, ezaguna den bezala, enperadore "txar" edo "eroen" irudia transmititu zuen mendeetan zehar.

Bereziki interesgarria iruditu zaigu alferkeria gaitzesteko Muruzabalgo eskuizkribuetako batean agertzen den testua: "*Baññere Erromaco Republicuen esta icendu peligro yago, nola erromatarra entregatu cirenean ociosidade ari, soltacen zutelari armac escuetatic: Neque enim in Republica periculum ullum fuit gravius unquam, nec mayus otium erraten du Tulion Eloquenciec.*"⁶⁴. Lerro hauen garrantzia gaiaren aukeran datza, *otiuma*, hain zuzen ere. *Otiuma* Antzinateko funtsezko ideia zen eta bere transmisioa erretorika lanetan Ciceroren obrari esker egin zen nagusiki, Arpinateren lanetan oinarritzko gaia baita. Greziatik etorritako kezka ideologiko hau *res publicako* intelektualen artean eztabaidagai biburtu zen. Batzuen ustez, *otiuma* arriskutsua zen *res publicaren* iraupenerako, gerran aritzean Erromako herritarren bertuteak areagotzen ziren, bake garaian, berriz, *otiumaren* eraginez, erromatarrek, konkistako aberaste prozesuaren ondorioz, lujoa eta alperkeriara emanak zeuden⁶⁵. Beraz *otiumak*, kulturarako aroprobatu ez, Erromako gizartearen bizitza eredu kolokan jar zezakeen. Ideia hori, mende luzeetan zehar historia eta literatura latindarrean aurkitzen zen eta tradizio klasikoaren transmisio prozesuari esker, ikusten dugun bezala XVIII. mendeko sermoietaraino iritsi zen.

Edonola, zehaztu behar da Erromako historiako irudi galgarri hau, erromatarren jentilidadearekin lotuta dagola. Baina ikuspuntu hau berau ere aldakorra da, izan ere Heraklio erregearen istorioan ikusten den bezala, istorioaren protagonistak kristautasunerako bihurtze edo mirari batekin lotuta daudenean, erromatarren bizitzak jarraitzeko eredu bihurtzen baitira. Beraz, esan dezakegu Antzinitatea kristautzen denean etsenplu erabilgarria eta onuragarria bihurtzen dela euskal herritarrentzat, predikatzaileen iritziz.

Mendiburu jesulaguna eta Muruzabalgo eskuizkribuen autore edo autoreak dira gehien erabiltzen dituztenak mundu klasikoaren istorio hauek. Ondorioz, pentsa dezakegu sermoigile hauen prestakuntza maila handia zela. Baina, Muruzabalgo predikatzaileei buruz ez dugu berri handirik. Mendiburu bezalako jesuiten hezkuntza, berriz oso ezaguna da. Dakigunez, Jesusen Lagundiko liburutegiak oso famatuak ziren, batez ere erretorika sakratuari dedikatuta zuten atala. Bertan Antzinateko autore irakurrienak Aristoteles, Ciceron eta Quintiliano ziren. Bazeuden, *artes praedicandiei* buruzko enziklopediak, elokuentziako eskuliburuak, edota sermoi bildumak ziklo liturgikoaren arabera ordenaturik zeudenak⁶⁶. Euskal predikatzaileek tresna hauekin guztiekin osatzen zituzten sermoiak eta bertatik ateratzen zituzten askotan gero transmititzen zuten tradizio klasikoa ere.

Konklusio batzuk

XVIII. mendeko euskal erretorika, Europako gainontzekoak bezala, egilea eta entzulegoaren arabera bi ataletan sailka daiteke, laikoa eta sakratua. Biek tradizio klasikoaren transmisio eredu ezberdinak erakusten dituzte. Laikoak kulturaren garapena bilatzen zuen; sakratuak, berriz, fedea zabaltzeko lan egiten zuen. Horregatik, erretorika hauek Antzinate klasikoaren irudi ezberdinak transmititzen zituzten. Alde batetik, bietan, laikoan eta sakratuan,

64. J.M. Satrustegui, "Manuscritos...", 18-19 orr., *Quid hic statis tota die otiosi* (Math. c.20).

65. J.M. André, *L'otium dans la vie morale et intellectuelle romaine des origines à l'époque augustéenne*, Paris 1966.

66. B. Martínez, "Las librerías e imprentas de los jesuitas (1540-1767): una aportación notable a la cultura española", *Hispania Sacra* 40, 1988, 315-388 orr.; M. Morán, J.A. Andrés Gallego, *op. cit.*, 165-200.

Antzinatea jakintzaren sustraiak dauden mundu bezala islatzen da. Filosofo nagusien esaldiak miresten dira eta testuetan egiten diren aipamenekin kultura horren transmisioa bermatzen da. Transmisioa latinez egiten da, nahiz eta filosofo gehienak greziarrak izan. Greziaren irudia euskal erretorikan baldintzatzen du honek. Erretorika sakratuan, Erromako irudia konplexuagoa da. Jakintsuen kasuan, erromatarrek greziarrak bezain preziatuak dira. Baina Erromako historia askotan bekatu nagusien adibide-iturri da, gizartearen dekadentzia morala ilustratzeko. Erroma kristautzen, aldiz, denean bertute guztien ispilu bihurtuko da.

Ideologiaren ikuspuntutik, orokorrean, euskal erretorikak Antzinateko historiografia eta literaturako bi funtsezko gai transmititzen ditu. Lehenengoa, barbarotasunaren konzeptua, Etxeberri, kultura klasikoaren inguruan, zibilizazio eta marjinalizazioaren artean erakusten duen oposizioarekin. Eta bestea, *otium*aren arazoa, nagusiki Ciceronen obren ezagupenaren bidez euskal predikatzailen diskurtsoetara iritsi zena.

Lan honetan, XVIII. mendeko euskal erretorikan tradizio klasikoari dagozkion alderdi batzuk aztertutugu. Gaia oso zabala zen eta oraindik azterketa sakon baten beharra dauka. Lerro hauen bidez ikerkuntzarako abiapuntu xume bat eskaintzea izan da gure asmoa. Aldez edo moldez lortu badugu, pozik gaude.

